

IVÁNYI MÁRTON

Máltai nyelv: arab nyelvjárás és/vagy „nyelvötvözet”?¹

This paper aims to give an overview of the historical development of sociolinguistic phenomena shaping the Maltese language. Such phenomena include as diglossia, multipolar academic debate concerning linguistic classification of Maltese, and, recently, macaronic language. Beyond diglossia, classification of Maltese has always been intertwined with various sociolinguistic factors. Inter alia, two major concepts have arisen and survived, withstanding the test not only of time but also of scientific arguments. On the one hand, the so-called amalgam theory stresses the diversity of the strata constituting the Maltese lexicon to such an extent that inclusion of Maltese in any branch of Afro-Asiatic languages becomes unfounded. On the other hand, as shown by a number of earlier theoretical approaches, the weight of the Arabic stratum supported by a plethora of Semitic morphology, syntactic patterns, negates any attempts to classify the Maltese language as being unattached to Arabic dialects. This paper concludes, that the strata constituting Maltese interact dynamically rather than being statically sedimented on one another.

Keywords: diglossia, sociolinguistics, Maltese, Maghrebi Arabic, Sicilian Arabic, Romance languages, English

Bevezetés

„A máltaiak afrikaiak... Valami keveréknnyelvet beszélnek, ez alapján arab, annak a hódításnak a maradványa, amely a római birodalom bukását követte, élénk, mozgalmas, festői nyelv, alkalmas a hasonlatokra, képekre, költőiségre” – írja Jules Verne az elképzelt magyar szabadságharcos, Sándor Mátyás gróf életét bemutató, 1885-ben megjelent, nagy sikerű kalandregényében.

A francia szerzőnek a máltaiak etnikai eredetéről szóló megállapítását egyelőre tegyük el további elmélkedésre. E tanulmány a továbbiakban az idézetnek azon, a máltai szigetcsoport (egyik) nyelvére vonatkozó megjegyzésére összpön-

---

¹ Az ötvözet (esetenként ennek alternatívájaként a későbbiekben BRINCAT (2011: xvi kifejezése nyomán: amalgám) szót metaforaként használom e tanulmány során, utalva azon elmélet vélt vagy valós alapjaira, mely szerint a máltai jelen formájában egy olyan nyelv, amely elsődlegesen arab, újlatin és germán összetevőkből épül fel.

tosít, mely szerint a máltaiak „valami keveréknyelvet beszélnek, ez alapján arab”.

Az arab nyelv bármely, latin abc-t ismerő beszélője meghökken, amikor először találkozik a következő máltai számnevekkel: *wiehed*, *tnejn*, *tlieta*, *erbgha*, *hamsa*, *sitta*, *sebgħa*, *tmienja*, *disgħa*, *għaxra*. Ugyan maguk a máltaiak már – talán a több mint két évszázada tartó angol nyelvi befolyásból adódóan, talán más, később ismertetett szociolingvisztikai okból – jobbára inkább az angol számneveket használják, mindenesetre egy igencsak elgondolkodtató jelenség szemtanúi lehetünk.

Mégjobban meglepődik az iménti illető, amikor rápillant a máltai szigetcsoporthoz tartozó térképére, és a következő szavakból felépült toponímiákat (vö. BRINCAT 2011: 50, TSCHANZ 2011) veszi szemügyre; *baħar*² ’tenger’ (irodalmi arab *baħr*³), *bir* ’kút’, (irodalmi arab *bi'r*), *gżira* ’sziget’ (irodalmi arab *gazīra*), *għar*

² A bemutatott morfológiai minták tekintetében a máltai szavak esetében a hivatalos máltai ábécét, az arab szóképzés esetében pedig a Deutsches Institut für Normung által a Hans Wehr-i módszertant 1982-re továbbfejlesztő, latinizáló átírás szabvány metodológiáját követem. E szándékomban tipológiai és egyéb megfontolások is szerepet játszanak. Úgy vélem, e módszertan megkönnyíti a szóban forgó, kiterjedt nyelvi jelenségek számos nyelvet, illetve réteget (stratum) bevonó körének értelmezését, és ezek következetes használata mellett még akkor is egy logikus és közhírhelyű jelölés az eredmény, ha történetesen egyetlen esetben felmerül, hogy mindez éppenséggel nehézséget képez. A máltai posztalveoláris zöngés affrikátát és az irodalmi arab zöngés veláris/uvuláris frikatíváját (*għayn*) ugyanis egyaránt a *ġ* graféma jelöli. Ebben az esetben a vizsgálódóra vár az ekképp keletkezett ellentmondás körültekintő feloldása, illetve a tanulmány függelékében szereplő átírási útmutató is segítségül szolgálhat.

³ Irodalmi és/vagy modern standard(izált) arab (*al-luġatu 'l-‘arabiyyatu 'l-fuṣḥā* alatt az arabnak azon konvencionális, irodalmi válfaját értem, amelyet az arab világ a hivatalos szóbeli, és az írásban történő érintkezéshez egyaránt használ, ezáltal lényegében annak egyfajta koiné funkciót szánva. Az arab nyelvészeti hagyomány nem tekinti külön nyelveknek az irodalmi, illetve ennek modernizált, egyszerűsített változatát, hanem egyazon nyelv (*fuṣḥā*) két regiszterének tekinti utóbbiakat (ELGIBALI – BADAWI 1996: 105). Ebben az autenticitás egyik megnyilvánulási formáját látva és azt szem előtt tartva én magam sem különböztetem meg e kategóriákat, ezért a lábjegyzet elején álló *és/vagy* kettős kötőszó látszólagos ellentmondása. Mindenesetre ahol szükségessé válik, jelezni fogom, ha kifejezetten a koráni vagy klasszikus regiszterről van szó. Az irodalmi arab mindvégig zsinórmértéket képez e tanulmány során, egy-egy esetben azonban, ahol a gondolatmenet koherenciájának a biztosítása érdekében ez indokolt, a tunéziai arab) lesz

’barlang’ (irodalmi arab *wādin*, *al-wādī*), *ghajn* ’forrás’ (irodalmi arab *‘ayn*), *dawra* ’körút’ (irodalmi arab *dawra*), *giebja* ’ciszterna’ (irodalmi arab *ḡubb*), *Għargħur* ’boróka’ (irodalmi arab *‘ar ‘ar*), *Għarb* ’nyugat’ (irodalmi arab *ḡarb*) – alighanem ennyi példa bőven elegendő egyelőre az arab összefüggések sematikus érzékeltetéséhez.

Vajon mit szólna a fenti személy azon kettős antonomáziáról értesülvén, melynek értelmében a helyi köznyelvben a történelmi főváros megnevezése l-Imdina, a jelenlegi közigazgatási székhely Valletta ragadványneve pedig il-Belt, melyek etimológiája egyaránt a ’város’ jelentésű arab szóra vezethető vissza?⁴ Hogy lehet az, hogy a testvérsziget Gozo közigazgatási központja ugyanúgy „hallgat” az arab eredetű *Rabat* ’erődítmény’ névre⁵ (irodalmi arab *ribāṭ*) és angol eredetű elnevezésére, a Victoriára is? Hogy lehet az, hogy egy, a jelen máltai fővárossal gyakorlatilag egybeépült déli szomszédtelepülés, il-Birgu hétköznapi elnevezése pedig Città Vittoriosa, ami egyértelműen olasz jelzős szerkezet?

E tanulmány ezt a néhány, fentiekből kirajzolódó problémát kívánja megvilágítani. Vajon hogyan rendelkezhet egy tökéletesen európai irányultságú szociológiai és nyelvészeti mintázatokat felvonultató, ekképp latin abc-t is használó nyelv enynyire kiterjedt arab szókészlettel? Végül, hogy lehet, hogy e közösség mégsem minden esetben használja az „anyanyelvét” a mindennapi érintkezés során, mint fentebb utaltunk rá?

E problémamegfogalmazásokhoz mindjárt illesztenék egy továbbit, mellyel párhuzamosan elkezdem körüljárni e nyelvi jelenségek lényegét: vajon a) az arab egy kvázi-nyelvjárásáról van szó, amely különböző rétegekkel (*strata*) bővült az idők során, amint azt BORG – AZZOPARDI-ALEXANDER (1997: xiii) véli? Avagy b) a máltai genealógiai mibenléte szerint három külön nyelvcsalád (az indoeurópai újlatin és germán, és az afroázsiai sémi) elemeit forrasztja egybe egy sajátos, háromkomponensű amalgámhoz hasonlóan (BRINCAT 2011: xiii)?

Tegyük mindjárt hozzá, hogy a lehetőségek köre nem szűkíthető le e két – nem is teljesen összebékíthetetlen – feltételezésre. Így például ALEXANDER

---

a referenciapont. E jelenségek érintésével itt lényegében meg is érkezünk a későbbiekben kiemelt szerephez jutó diglossia jelenséghez.

⁴ Érdekes tény, hogy a régi és az új főváros nevei szinoním fogalmak. Kettős antonomáziáról van szó, hiszen előbbi elvesztette eredeti köznévi jelentését, és tulajdonnévként szilárdult meg, utóbbi köznévi jelentése pedig magának a fővárosnak a nem hivatalos, köznyelvi neve (vö. BRINCAT 2011: 50).

⁵ Így a település neve megegyezik a marokkói fővárosával.

BORG azon 16. században szárba szökkenett feltételezés mellett érvel, hogy a máltai alapvetően a szigetcsoporton ténylegesen megfordult föníciaiak/punok⁶ sémi nyelvvel és/vagy a héberrel rokon (BORG 1976: 195, 2007). Ha képzelőerőnk el is tudná fogadni e nézetet, nyelvészi-történeti ítélőképességünk tiltakozna ellene, hiszen az alább bemutatott folyamatok fényében nem bírná el annak terhét.

A történeti áttekintés és a kísérő empiria bemutatását célzó tanulmányunk bevezetéseként érdemes egy dolgot leszögezni. A máltai nyelv genezise elválaszthatatlan a sémi nyelvektől. Innen megragadva, a máltai kategorizációjának genealógiai megközelítése mentén e nyelvek közül is az időszámításunk szerinti első évezredre kialakuló arab nyelv egy modern nyelvjárásáról beszélünk,⁷ aminek az alapjai vagy a 9., vagy a 11. században alakultak ki (BRINCAT 2011: xxv). Tény ugyanis, hogy a máltai felmutatja az északnyugat-afrikai (maghrebi) arab egy-egy térségi variánsának sajátosságait, habár fejlődési röppályája immár hozzávetőleg 900–1100⁸ éve a klasszikus és irodalmi arab „fősodor” közvetlen nyelvi és kulturális befolyásaitól lényegében függetlenül ível (BORG – AZZOPARDI-ALEXANDER 1997: xiii).

Más behatásoktól ugyanakkor nem volt mentes az azóta eltelt időszakban, és napjainkban sem az. A Földközi-tenger közepén való elhelyezkedésének köszönhetően Málta kapcsolatai ráadásul nem korlátozódtak a közvetlen szomszédjaira – vagyis a 90 kilométerre fekvő Szicíliaira és a 290 kilométerre lévő Észak-Afrikára. Ennek eredményeként a máltai nyelv az évszázadok során a szigetcsoport „őslakói” és a szigeteket uralni vagy betelepíteni szándékozó népek közötti érintkezések kölcsönhatásai mentén formálódott.

⁶ A máltai vélt vagy valós pun vonatkozásai JEAN QUENTIN D'AUTUN „Insulae Melitae descriptio” (1536: 16–18) című, később angol nyelvre lefordított beszámolójának egy szakaszára vezethetők vissza. Eszerint a Titus Maccius Plautus római drámaíró Poenulus című vígjátéka ötödik felvonásában az egyik karakter, Hanno karthágói pun nyelven előadott sorait a helyiek érteni vélték.

⁷ Az indoeurópaiaktól körülbelül i. e. 8000 körül már különvált afroázsiai nyelvcsalád az újkőkorszakban két ágra szakadt, majd a kőrézkorban, i. e. 4000 körül jelentek meg maguk a sémi nyelvek. Hozzávetőleg kétezer évvel később, a közép-/kései bronzkor idején lépett a történelem színpadára az amorita nyelv. Ennek egyik „leszármazottja” az időszámításunk szerinti első évezredben megjelenő arab, melynek modern nyelvjárásaiából kinőtt fiatal hajtása a máltai (ZOHAR 1992).

⁸ E diszkrepancia bemutatására a későbbiekben vállalkozik e tanulmány.

E fenti igazságokat egymásra téve, tényszerűen beszélhetünk (északnyugat-afrikai/szicíliai-) arab, olasz, francia és angol nyelvi rétegekről (stratum). Ezek azonban nem statikusan ülepedtek le egymásra egy, a földtörténeti közetrétegek rendeződését tükröző, kronosztratigráfiai modellben, hanem egy olyan tó vízrajzi rendszerét elevenítik meg, amely különböző folyamatokból és patakokból, dinamikusan táplálkozik és keveredik a kezdetektől (BRINCAT 2011: xxix). Ez a későbbiekben a történeti áttekintéssel párhuzamosan tárgyalt, különféle morfológiai és szintaktikai mintákból is láthatóvá válik. Itt kínálkozik azonban egy újabb kérdés: mit tekinthetünk a máltai nyelv kezdeteinek?

Északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab nukleusz?

Jelen állás szerint változatlanul a múlt homályába vész, hogy e nyelv arab magja a 870-es arab hódítást követően nyert teret, avagy a 11. évszázad derekán.

Előbbi esetében a szigetecsoport lakói által ezt megelőzően beszélt pun vagy latin vagy görög, illetve adott esetben nevezett nyelvek keverékét beszélő „óslakosok” helyébe egy hódító arab elit, és berber klientúrája lépett i. sz. 870 körül⁹ két nyelvi kóddal.

E szociokulturális mozzanat nyelvészeti vonzatai hangsúlyos szerepre tesznek szert a máltai szigetecsoport sorsára nézve. Málta esetében a szigetecsoport sorsára nézve. A kísérő diglosszia, amiről szó van, a nyelvészeti és a szociolingvisztikai diszciplínának általában is egy rendkívüli fontosságú jelensége.

Diglosszián olyan nyelvi helyzetet értünk, amikor egy emberi közösség meghatározott körülmények között, illetve adott helyzetekben a kommunikációs érintkezés során a nyelvnek egyszer egyik, másszor a másik formáját használja. Ugyanannak a nyelvnek az emelkedett és közönséges (lingua vernacula) kódváltozatával a világ jóformán minden nyelvében találkozunk. Az egyik nyelvről egy másikra történő, helyzet által meghatározott átváltás–pedig a világ számos pontján szintén előfordul. Fontos, hogy Máltán a hipotetikus kezdetektől ilyen diglossziával állunk szemben, ami ennek megfelelően egyfajta rendezőelve is lehet a különféle szociolingvisztikai vizsgálódásoknak. A nyelv- vagy kódközi váltás e diglossziája a mitológiai Próteuszhoz hasonlóan más-más formában mindig felbukkan a szigetország esetében egészen napjainkig.

Talán a lakosság e fentebb nevezett, kettős tagolásánál is fontosabb – bár korántsem ügödöntő – támpont al-Ħimyarī (1975) utazó „Kitābu’r-rawḍi’l-mi’ṭāri fī

⁹ Ebben az időszakban különben még jóval a Magreb térséget nyelvi, kulturális és etnikai értelemben arabizáló Arab-félszigetről érkező, beduin Banū Hilāl törzsszövetség 11. századi letelepedése előtt járunk.

ḥabari'l-'aqtār»¹⁰ beszámolója, aki szerint a 870-es arab inváziót követően a szigetektől nem maradt más, mint „lakatlan rom” (*ḥirbat ġayr āhila*). Ami méz- és fatermelési, valamint halászati lehetőségeivel időről időre vonzotta ugyan az érdeklődőket a térségben, ám a lakosság elpusztulhatott,¹¹ tartósan letelepedő népességről pedig nincs szó a 11. század derekáig. Al-Ḥimyarī szerint ugyanis újabb fordulat következik be, amikor 1048 körül muszlim szabadok és az *ġhabida* ’rabszolga, jobbágy’ (*abīd*) vagyis, előbbieket nagy valószínűség szerint nem muszlim klientúrája érkezett Máltára,¹² akik együttesen „különb helyé tették Málta fővárosát, mint amilyen az azelőtt volt” (BRINCAT 2011: 35–37).

BLOUET (2007: 41) szerint régészeti leletek támasztják alá, hogy a szigetcsoport 1048 előtt is folytonosan lakott volt. Ebből adódóan akár az arab egy pre-

¹⁰ A 15. század végén megjelent könyv magyar jelentése: ’Illatos kert a vidékek hírében’, értsd: a világtájak művészi igényességű leírása. A Rawḍ lényegében egy, az arab ábécé betűrendje szerint szedett anekdotagyűjtemény, melynek szerzője tudatosan felül akarta múlni AL-IDRÍSIZI (’Abū ’Abdallāh Muḥammad ibn Muḥammad al-Idrīsī) világhírű *map-pa mundiját*, amely magyarul „A vágyakozónak gyönyörködtetése – A világtájak átszelelése” (arabul „Nuzhatu’l-muštāqi fī ḥiṭtirāqi’l-āfāq”) nevet viseli GOLDZIHNER IGNÁC nyomán, erről bővebben l. GOLDZIHNER 2005.

Ugyan fentieknek megfelelően a Rawḍ történelmi hitelessége vitatott, mindenesetre néprajzi és kultúrtörténeti támpontot nyújthat Málta esetében.

¹¹ Ez természetesen a főníciai/pun-máltai folytonosság ellen szól. Abban a tekintetben, hogy e nyelvi és kulturális cezúra a testvérsziget Gozóra is igaz-e, további kutatások szükségesek. Nem tudni minden kétséget kizáróan ugyanis, hogy a markáns hangtani és egyéb eltérések a két sziget nyelvjárási pusztán a 9/11. század utáni párhuzamos nyelvi fejlődéséből, vagy pedig az eredeti lakosság Gozo szigetén a pun időkig szüntelenül visszanyúló nyelvi örökségéből (substratum) adódik-e. Utóbbi elképzelés azért, lássuk be, egy merőben teoretizáló feltevés.

¹² Jelenleg nem tisztázott az érkezők etnikai összetétele, sem eredetük. Az AL-ḤIMYARĪ beszámolójában szereplő, (rab)szolgák, jobbágyok jelentésű *abīd* szót társadalmilag alárendelt közösségre, eltérő vallási és etnikai eredetre utaló szociális referencia egyaránt lehet. Az olasz nyelv és kultúra Máltára gyakorolt befolyásának lelkes híve, BRINCAT (2011: 64) valószínűsíti, hogy szicíliai arab muszlim elitről és annak szicíliai arabot (is) beszélő, keresztény klientúrájáról lenne szó, de ez nem tűnik bizonyosabbnak, mint azt feltételezni, hogy a bizánciakkal háborúban álló tunéziai arab elitről és arabizált berber klientúrájáról van szó. Történelmi tény, hogy maga a „hivatalos” szicíliai uralom ettől később, legkorábban 1091-től épül ki Máltán. Visszatérve al-Ḥimyarī beszámolójára, annyi tűnik kétségbevonhatatlannak, hogy az 1048 körül Máltát betelepítő közösség „szabad” csoportja létszámában lényegesen kisebb, mint szolgák/jobbágyaik közössége.

hilālī változatának az arab elithez csatlakozó, hódító lakosság többségét 870 után kitevő, berberék által is elsajátított pre-hilālī arab emelkedett nyelve is képezheti azt a substratumot, amelyre a máltai épül. Ugyanakkor ez kevésbé valószínű, figyelemmel egyfelől arra, hogyha az arab egy 870-ben bevezetett – emelkedett és köznyelvként egyaránt jelen levő – válfajából származna, akkor erős berber szubsztrátummal rendelkezne, amiről nincs szó (BRINCAT 2011: 38–39). Másfelől a berberék arabizációja a szóban forgó időszakban túl lassú ütemben¹³ haladt a földközi-tengeri térség egész déli vidékén ahhoz, hogy a berber többségű lakosság kommunikációja során elsődlegesen használt nyelv az arab lehetett volna (vö. TALBI 1966: 21–39).

Netán, ha mégis al-Ĥimyarī beszámolóját vesszük kiindulópontul, a máltai alapját egy 11. századi, (többségében) arab nyelvű közösség beáramlása, és a mindezt kísérő diglosszia fekteti le?

Utóbbi esetben további két lehetőség nyílik: a) a mai nyelv gyökerei vagy a 11. századi szicíliai politikai káosz okán a szigetre vándorló, szicíliai arabot beszélő telepesekekig érnek (BRINCAT 2005) vagy b) ebben az időszakban az afrikai kontinens felől érkezett egy az arabhoz annak módosult szicíliai változatánál közelebb álló pre-hilālī nyelvet beszélő közösség.

Indokolt ennél a gondolati elágazásnál a közelebbi és távolabbi történelmi kontextus előzményeinek és távlatainak a figyelembevételére. Amikor a 9. század elején a bizánci uralom ellen fellázadtak a szirakúziai Szcíliában, a korábban Ifríkiját (arabul Ifrīqiyā, amely a mai Tunézia, illetve Algéria és Líbia egy-egy részének területét foglalta magában) Harun ar-Rasíd abbászida kalifától, mondhatni, „hűbértokul” megkapó Aglabidák (*Banū al-Aġlab*) a rebelliót vezető Eufémusz tengernagy segítségére siettek. Zijádat Allah emír (817–838) vezérletével flottát és szárazföldi csapatokat küldtek a szigetre, megvetették a lábukat Szirakuzán, majd 843-ra már Messina is arab uralom alá került.

Nézzük, hogy ír e történelmi folyamatokról a világhírű magyar orientalista, GERMANUS GYULA (1962: 221–222): „Szcília arab domínium lett. Városaiiban ugyanaz a pazar arab-muszlim kultúra virágzott fel, mint Andalúziában. Mecsetek, gazdag bazárok, muzsikától és versek zenéjétől hangos paloták, iskolák – a görög, római és arab génusz csodálatos kulturális vegyüléke”. GERMANUS (1962) megerősíti a sziget igen erősen elarabosodott jellegét is a máltai megjelenés vélt vagy valós kezdetére: „Amikor a 11. század végén a normannok elfog-

¹³ Emlékeztetőül: egészen a térség kulturális és nyelvi arculatát gyökeresen átformáló Banū Hilāl törzsszövetség 11. századi letelepedéséig (vö. TALBI 1966: 21–39).

lalták a szigetet, Szicília kultúrája új elemmel gazdagodott. Palermóban a normann Roger (meghalt 1101-ben) uralkodása alatt muszlim-keresztény kultúra virágzott, amelyben azonban az arab elemek voltak túlsúlyban”.

A szicíliai arab teória azt sugallja, hogy a Máltától északabbra lévő nagy szigetet a 7–10. század között fokozatosan megszálló, majd ott emírséget létesítő, eredendően északnyugat-afrikai arab nyelvjárásokat beszélő csoportok idővel egy olyan arab nyelvet adtak át Máltának, amely már eredendően is erős bizánci görög, vulgáris latin és/vagy normann hatásoknak lehetett kitéve (vö.: „kulturális vegyülék”, amelyben „az arab elemek voltak túlsúlyban”). A szicíliai arab eredet mellett szól különben a rengeteg közös toponímia: *Salemi* (szicíliai), *Sliema* (máltai), *Sciara* (szicíliai), *Xagħra* (máltai) stb.

A szicíliai intermezzo, vagyis a hosszabb ideje tartó, akár a 9. századig is visszavezethető latinizáció épp az amalgám-felfogás javára is billenthetné a vita mérlegét. Fontos látni azonban, hogy a szicíliai arab sem ex nihilo jött létre, hanem szintén északnyugat-afrikai (pre-hilālī) arab összefüggései vannak! Hiszen – a történészek többségének konszenzusa szerint – a szicíliai irányultságú arab terjeszkedés is Északnyugat-Afrika irányából zajlott le.

Bár politikai áthallásai miatt a Nyugat-orientált máltai fülek számára kedvezőbben hangozhatott,¹⁴ a szicíliai arab teória nem ad magyarázatot arra, hogy a máltai az összes arab nyelvjárás közül – beleértve nemcsak a földrajzilag távoli, levantei szíriai és libanoni, hanem a maghrebi arab marokkói és algériai változatait is – miért a tunéziaihoz áll a legközelebb (CHAOUACHI 2013)?

MARTIN R. ZAMMIT szerint (2013: 24–25) al-Ĥimyarī fentebb idézett beszámolója a lakatlan szigetekről nem bontja ki az igazság minden szálát. A szicíliai „közjátékról” csak érintőlegesen szót ejtve támasztja alá nyelvi példákkal, hogy a máltai nyelv alapvetően a Hilāl törzs vándorlása előtti századok északnyugat-afrikai (precízebben: a mai Tunézia területéről eredő) arab nyelvjárásaiból származhat. Abban a kérdésben, hogy e folyamatok 870-től egyből végbementek, vagy a szicíliaival párhuzamosan, közvetlenül a Maghrebből történő bevándorlá-

¹⁴ A helyi diglosszia emelkedett nyelvének olasz hagyományai, a római katolicizmus befolyása, Itália földrajzi és kulturális közelsége, vagyis a délolasz életmód „kézenfekvősége” egyéb identitásformáló erőkkkel és kényszerekkel kiegészülve mindig is a művelt rétegek önképének olasz elemeit és ennek megfelelő nyelvi preferenciáit hozták helyzetbe. Az arab eredetet teljes tagadása ugyanakkor egyszerre tudománytalan és történelmietlen. E két dinamika együtthatásaként a szicíliai arab teória egyfajta kompromisszumnak is tekinthető.

sok eredményeként játszódtak le a 11. században, végső soron al-Ĥimyarī ettől az időszaktól számított, tartós letelepedésről vallott elképzelését igazolva, nem kíván állást foglalni. Mindenesetre BRINCATTal ellentétben a máлтаiban főként a tunéziai (pre-hilāli) nyelvjárások leszármazottját látja, anélkül, hogy figyelmen kívül hagyná a 11. század végével kezdődő és meghatározóvá váló újlatin kölcsönhatások jelentőségét.

Abban az esetben, ha az arab maghrebi nyelvjárásainak beszélői valóban közvetlenül Észak-Afrikából érkeztek volna, úgy pedig az a feltételezés indokolt, hogy mégiscsak az arab egy posztdiaszpórikus nyelvjárásáról lehet szó. Amit szociolingvisztikai okokból kifolyólag kategorizálnak külön nyelvként, noha a máltai az elgondolkodtató különbségek mellett „kísérteties” fonológiai, morfológiai szemantikai és hasonlóságok mutat, pl. egyes tunéziai nyelvjárásokkal is (VANHOVE 1998: 97, ZAMMIT 2013: 26–28). Ennek szellemében a teljesség igénye nélkül következzen néhány minta, szemléltetesképpen:

1. az irodalmi arab *qāf* betűjének ejtésében, a tunéziai beduin nyelvjárásokhoz hasonlóan, bizonyos esetekben a máлтаiban a zöngétlen uvuláris zárhang zöngés-sé válik,¹⁵

2. az irodalmi arab interdentális *t*-ből és *d*-ből *t* és *d* lesz,¹⁶ pl. *tewm* ’fok-hagyma’, (irodalmi arab: *tawm*),

3. szóvégi *’imāla*, az irodalmi arab *lā* ’jel’ (nem¹⁷) mind Tunéziában, mind Máltán¹⁸ írásban *le* (kiejtésben: *lɛ*),¹⁹

¹⁵ Hozzáteszem, hogy mindez amellet, hogy tipikusan arab nyelvi származást sugall, aligha szólhat önmagában a tunéziai specializáció mellett, hiszen néhány kivételtől eltekintve a máлтаiban is glottális zárat képez a *qāf*. ZAMMIT (2013) a zöngés uvuláris zárhang ejtésére mindössze három máltai település etnolektusainak már kihalt szokását hozza fel példaként. Az ekképp történő kiejtés különben sem kizárólagosan tunéziai beduin sajátosság, hiszen az arab nyelvi térben másutt, így Szudánban és Jemenben is előfordul.

¹⁶ ZAMMIT (2013) e megállapítása szintén nem annyira releváns e kontextusban. Ugyanis ebben az esetben három kisebb tunéziai település városi nyelvjárását hozza példaként fel, melyek közül kettő zsidó közösség. Igaza van abban, hogy a többi tunéziai nyelvjárásban megőrzik fogközi hangképzésüket. Ám a kivételek sem kivételek összarab szinten, hiszen az interdentális mássalhangzók egyebek mellett a levantei nagyvárosi és a kairói arabból is kivesztek, illetve összeolvadnak az európai nyelvekben szilárd gyökeret eresztett *d*, *t*, *s* betűkkel.

¹⁷ A nem ezúttal partikula értelemben szerepel.

¹⁸ A Málta délkeleti, urbanizált részén fekvő Qormi településhez kötődik egy, a sémi nyelvekre nagyon jellemző hangtani módosulás, hol is a szabvány máltai *ā*-ból *ū* lesz: máltai *ċpar* ’kőd’ alakból: *ċpur*; *taf* ’tudod’ (E/2.) alakból *tuf* stb.

4. tört többes számú főnevekhez ép nőnemű többes szám (-*āt*, -*iet*) kapcsolódik: pl. *kbarāt* (jelentése szó szerint: hatalmasok, átvitt értelemben: tekintélyes emberek, vezetők),

5. morfológiai nem jelölésének eltűnése²⁰ E/2. T/2-3. személyeket, számokat jelölő névmási és igei alakokban 'te', máltai *inti*, tunéziai arab *inti*, 'ők', máltai *huma*, tunéziai arab *hūma*).

6. Az irodalmi arab *ya 'huḍu* 'fog, vesz' utolsó gyökmássalhangzója (*ḍ*) leeshet befejezetlen igelakban és felszólító módban: *ya 'huḍu* → máltai: *yiehu*, tunéziai arab *yāhū*.

7. '*alā* és *min* prepozíciók utolsó gyökmássalhangzói határozott névszóhoz történő csatlakozáskor (+ *al*) leesnek (*apocopatio*), illetve teljesen hasonulnak: máltai *għall-*, *mill-*.

8. Közös szókészlet: tunéziai arab *sallūm*, máltai *sellum* 'létra', tunéziai arab *fakrūn*, máltai *fekruna* 'teknős', tunéziai arab *dħal*, máltai *daħal* 'bemegy, belép'.

Arra, hogy rendkívül izgalmas és szerteágazó, egyelőre tisztázatlan nyelvészeti kérdésekről van szó, jelzi, hogy AGIUS (1996: 246, 357) megdöbbenő fonetikai és lexématikus párhuzamokat talál az andalúziai arabbal(!).²¹ Ő felfedezi az irodalmi arab tizenkét olyan mássalhangzókhöz kötődő fonetikai elváltozását (arab nyelvészeti elnevezése: *tafḥīm*), amelyek tekintetében hasonlóság van e két (unoka-)testvérn nyelv között. Ezek a négy, arabra olyannyira jellemző emfatis hang (*s*, *ḍ*, *t*, *ṣ*) hiánya, a zöngétlen faringális frikatíva (*hā'*) és az uvuláris frikatív (*ḥā'*) összeolvadása, valamint a zöngés faringális frikatíva ('*ayn*) és a zöngés uvuláris frikatíva (*ḡayn*) elnémulása. Felismeri továbbá, hogy mindkét poszt-diaszpórikus nyelv esetében előfordul az arab dialektológiában, más nyelv-(járások) vonatkozásában Spanyolországtól Líbián át Irakig is jól ismert magánhangzóváltás a hosszú *ā*-ból a magas, hosszú *ie* (*ī*) hangra ('*imāla*). Végül olyan

¹⁹ E jelenség különösen elterjedt a modern arab nyelvjárásokban, kifejezetten pedig a levantei arab nyelvjárásokban.

²⁰ Ez a megállapítás igaz ugyan a szfaxi mellett a tuniszi és a partvidéki (*sāhilī*) dialektusokra, ám nem érvényes egyes, az irodalmi arabhoz hasonlóan a férfi és a női alakokat megkülönböztető észak- és délnyugati, valamint délkeleti nyelvjárásokra (MION 2014).

²¹ Természetesen nem feltételezi Agius, hogy közvetlen kapcsolatba kerültek e nyelvek beszélői és a kognátumok közvetlen nyelvi kölcsönhatásokat jeleznének (igaz, éppenséggel nem is zárja ki ennek lehetőségét), inkább úgy látja, az északnyugat-afrikai (magrebi) arab párhuzamos fejlődési utakat járhatott be különböző újlatin nyelvi közegekben, innen az egyezések és hasonlóságok.

morfológiai jellegzetességekről is szót ejt, mint a latin utótagok csatolása az arab lexémákhoz (pl. *maħzan – magasenu*).

E fenti felfogások nem feltétlenül összebékíthetetlenek, ugyanakkor egyelőre nem egyértelműek a viszonyaik. A szakmaiságot pedig az elmúlt két évszázadban pedig heves és érzelmileg fűtött, politikailag motivált viták kötötték gúzsba.

A vita tudományos mederben való tartására, illetve kompromisszumokra talán most már van esély. Ezt jelzi, hogy maga az elkötelezetten „újlatinista”, annyi mint: az amalgám-elmélet mellett lándzsát törő JOSEPH (GIUSEPPE) BRINCAT²² is több ízben megerősíti az arab folytonosságát (2011: xxv, xxxv, 72, 73, 87.) Véleményem szerint túl kikezdehetetlen a máltai nyelv arab magjának szerepe ahhoz, hogy másképp tehetne.

Ugyanis minden kétséget kizáróan a máltai legkorábbi időszakából származó arab szavak alkotják a szókészlet főrétegét (*stratum*). Ez képezi azt a nucleust, amely azokat a különféle morfológiai minták által kifejezett szavakat tartalmazza, amelyek az elemi fogalmakat, tárgyakat és aktusokat jelölik.

Tehát idetartoznak a területre, időjárásra, a nyelv máltai megjelenése idején jellemző, korabeli életmódra vonatkozó, mezőgazdasággal, társadalmi állapottal stb. kapcsolatos, vagyis a legáltalánosabb szavak, beleértve a növényeket, állatokat, szerszámokat és színeket stb. jelölő szókészletet. Az alábbi szavak mindennapisága jelzi, hogy mennyire kiterjedt jelenségről van szó, így: *art* ’föld’ (irodalmi arab *’ard*), *šaba* ’felhő’ (irodalmi arab *saħāba*), *xemx* ’nap’ (irodalmi arab *šams*), *qamar* ’hold’ (irodalmi arab *qamar*), *kelb il-baħar* ’cápa’ (irodalmi arab *kalb al-baħr*), *mohriet* ’eke’ (irodalmi arab *miħrāt*), *tuffieħ* ’alma’ (irodalmi arab *tuffāħa*), *moqdief* ’evező’ (irodalmi arab *miğdāf*, *muğaddaf*), *ģera* ’fut’ (irodalmi arab *ģarā*), *qal* ’mond’ (irodalmi arab *qāla*), *imħabba* ’szeretet’ (irodalmi arab *maħbūb*), *basal* ’hagyma’ (irodalmi arab *bašal*), *iswed/sewda* ’fekete’ (irodalmi arab *aswad/sawdā*), *seger* ’sólyom’ (irodalmi arab *šaqr*), *għarus* ’jegyes’ (irodalmi arab *’arūs*), *qoffa* ’kosár’ (irodalmi arab *quffa*), *ģiebjja* ’öntöző kút’ (irodalmi arab *ģubb*) stb.

Többen (PELLEGRINI 1972: 129–236, BRINCAT 2011: 83) megkülönböztetik azon arab eredetű szavakat, amelyek a szicíliai-arabból kerülhettek a máltaiába. Idesorolható az a szókészlet, amelynek elemei esetében a fentiekhez hasonlóan nem jellemző, hogy csakúgy presztízsből más nyelvekből kölcsönöznék őket:

²² E szerző erős olasz kötődését jelzi, hogy olasz nyelvű publikációiban bevallottan is keresztnevének olaszra fordított alakját (Giuseppe) használja.

berquqa 'sárgabarack', (irodalmi arab *barqūqmišmiš*,²³ olasz *albicocca*), *qaqoċċ* 'articsóka' (irodalmi arab *huršūf*, olasz *carciofo*), *bebbuxu* 'csiga' (irodalmi arab *ħalazūn*, olasz *lumaca*). A felsorolt esetek nem mindegyikében bizonyos, hogy valóban minden kétséget kizáróan szicíliai arab alapokról beszélhetünk-e, amint azt BRINCAT (2011) teszi, avagy inkább csak az északnyugat-afrikai (*pre-hilālī*) arab nyelvjárások szókészletének (*substratum*) afféle szicíliai közvetítéséről, netán közvetlen északnyugat-afrikai eredetről, szicíliai érintettség nélkül? Utóbbi eshetőségek egyikére lehet példa véleményem szerint a *zunnarija* 'répa' (irodalmi arab *ġazar*) szó is, amely szintén előfordul egyes magrebi nyelvjárásokban (tunéziai arab *sennaria*, líbiai arab *sfənnārīja*), és valószínűsíthetően antik nyelvi előzményeket jelez. Ebben a tekintetben megint csak további kutatások szükségesek.

Ami a nyelvtani sémákat illeti: arab örökséget képeznek mindenekelőtt az igeragozás befejezett és folyamatos időbeli aspektusai, ennek megfelelően az igeragozás befejezett alak esetében utótagokra (suffix), illetve folyamatos alak esetében az elő- (prefix) és utótagok kombinációjára épülő ragozási mintázata. Arab eredetről tanúskodik ezen kívül a három gyökmagánhangzós meghatározottság, valamint az igitörzsek szóbeljeji formánsokra (infix) épülő rendszerének léte.

Névszók esetében a fenti lexemikai átfedéseken túl az arabhoz kötődő sajátosság az *il-* határozott névelő használata. Ráadásul, a névelő *l* betűje illeszkedik a szókezdő mássalhangzóhoz az úgynevezett napbetűk (*ħurūf šamsīya*) esetében, ami újból tipikusan arab sajátosság, hiszen pontosan ugyanez történik a *lām* betűnek egyes csatlakozó betűkkel egyszerre történő, összeolvadt kiejtésekor, pl. máltai *il-qamar* és irodalmi arab *al-qamar* (a hold), ill. máltai *ix-xemx* és irodalmi arab *aš-šams* 'a nap'. Szintén arab alapokra vall az, hogy határozott jelzős szerkezetben az *il-* névelő, illetve előbbieknél megfelelő alakjai a jelzőhöz is csatlakoznak, pl. *il-biċċa l-kbira* 'a nagy rész'. Idesorolható minta az, hogy az

²³ A modern irodalmi arabban a *barqūq* szilvát jelent, ugyanakkor a gyümölcsmegnevezések térségről-térségre változnak, jellemzően a csonthéjas magvú gyümölcsöket termő *Prunus* nemzetségbe sorolt növénykultúrák esetében: például a *ħawħ* őszibarackot jelent Egyiptomban, de már egyes levantei nyelvjárásokban [*aš-šāmiyya*] őszibarackot értenek rajta. A modern irodalmi arabban és annak köznyelvi variánsaiban egyaránt általában már a helyenként őszibarackot jelentő *barqūq* helyett a *mišmiš* szó jelenti a kajszibarackot, amint azt a *fī l-mišmiš* közmondás is jelzi, vagyis 'a kajszibarackok [virágzási ideje] + -ban/-ben' melynek jelentése és használati köre a 'majd ha fagy', 'holnapután kiskedden' stb. magyar kifejezésekének feleltethető meg, utalva a sárgabarack rövid virágzási idejére.

arab *tā' marbūṭa*-hoz hasonlóan az *-a* végződés szingulatív főnevet képező, így: *langas* 'körte' (gyűjtőnév) → *langasa* 'körte (egy darab)'. A kettős szám, pl. *ghajnejn* 'szemek', (irodalmi arab 'aynān) megkülönböztetett használata szintén nem tipikus az újlatin (olasz) vagy a germán (angol) nyelvekben, ellenben nagyon is az az irodalmi arabban, és időnként annak köznyelvi variánsaiban is. Az *-iet* vagy *-in* utótaggal jelölt szabályos vagy „ép” (irodalmi arab *sālim*), illetve szabálytalan vagy „tört” (irodalmi arab *taksīr*) többes szám (irodalmi arab *ġam*) logikája és sémái újból arab alapokon nyugszanak. Ennek megfelelően *rokna* → *irkejjen* 'sarok' (irodalmi arab *rukn* → *arkān*); *ħu* → *aħwa* 'testvér' (irodalmi arab *aħ(ū)* → *iħwa, iħwān*) (VELLA 2007: 56, 76). E sémák „következetlen” alkalmazásáról a későbbiekben még esik szó.

Megfigyelhetők továbbá, különösen a fonetika tekintetében, a máltaira jellemző, a korábbiakban a tunéziai összehasonlításban bemutatottakon kívüli sajátosságok is. Ilyenformán az arab emfátikus mássalhangzók (*š, ḍ, ṭ, ṣ*) az európai nyelvekben gyakran előforduló mássalhangzókkal olvadtak össze (*s, d, t*), a *ħ*-val jelölt zöngétlen faringális frikatívában pedig egyesül mindhárom zöngétlen, irodalmi arabban használt, veláris (*ħ*), faringális (*ħ*), vagy glottális (*ħ*) frikatívát jelölő írásjel. A szerző személyes tapasztalatai megerősítik ALEXANDER BORG (1997: 260) azon megfigyelését, hogy egyes anyanyelvi beszélők időnként ejtik az irodalmi arab veláris vagy glottális hangját.

E tanulmány, más fókuszpontjai lévén, ezúttal nem kíván a máltai nyelvjárási variánsaival behatóbban foglalkozni. Ellenben megkerülhetetlen utalnia arra, hogy a szabványosított máltai eltérései az irodalmi arabtól nem merülnek ki az emfátikus mássalhangzóknak az európai ábécékben jól ismert betűpárokkal történő összeolvadásaiban. A máltaiiban alkalmazott *t* betű például ennek megfelelően az irodalmi arab *tā'* és *ṭā'* betűin túl az interdentális *ṭā'* helyébe is lép, míg a *d* pedig az irodalmi arab *dāl*, az emfátikus *dā'* és *ḍā'* mellett helyettesíti a fogközi *ḍālt* is. Az irodalmi arab 'ayn és ġayn összeolvadt egy olyan, általában²⁴ néma írásjellé (*għ*), ami meghosszabbítja, vagy faringalizálja a kapcsolódó magánhangzókat. Az irodalmi arab zöngétlen uvuláris zárhang *qāf*, mint erről már szó volt, vagy glottális, vagy veláris zárhangot képez.

²⁴ Egy-egy speciális esetben, így szóvégeken és *ħ* betű előtt ugyanis a máltai *għ* kettőzött *ħ*-hoz hasonlóan ejtődik.

A máltai etnogenezis ködössége és nyelvének homályos eredete mellett is tagadhatatlan nyelvtörténeti ténytudósításoknak tűnnek tehát a máltai arab alapjai.²⁵

A másik oldalról ugyanakkor ALEXANDER BORG (1997: 245) sem járhat messze az igazságtól, akinek a meglátása szerint: „jelen formájában a máltai szerkezetileg olyan mélyrehatóan eltávolodott a beszélt arab normáitól, hogy aligha lehetne másnak tekinteni, mint egy külön nyelvnek”. Hogy miért? Mindenekelőtt az újlatin elem ezeréves, pótolhatatlan szerepe miatt. Ezt mutatom be alább.

Újlatin hatások

Arra, hogy idővel az arab fősodor közgondolkodásban a nyelvi és kulturális látóhatár perifériájára kerül Málta, jelzi különben egy egyiptomi közmondás is: *bijiddan fi Mālta*, melynek jelentése: *Máltán hívni imára*, tehát az imaidő kezdetére figyelmeztetni (*'aḏān*), amihez talán a magyar *mintha a falnak beszélne* szóhasználat illeszkedik a leginkább szemantikailag.

Vagyis, a szigetek a középkortól jellemző nyugati *rapprochement*-nal (mindenekelőtt római katolikus, hiszen a szigeteken uralkodó, különböző, normann, német-római, Anjou- majd aragóniai dinasztiák alatt Málta a palermói érsekség vallási fennhatósága alá tartozott) és a közvetlen arab szociokulturális befolyásoktól való mentesüléssel fokozatosan kikerülnek az arab-muszlim látómezőből.

Az emelkedett nyelv közéleti viszonyokkal karöltve járó változásai nem hagyták érintetlenül a máltait. Egyebek mellett a háztartásbeli tárgyakat, foglalkozásokat és a kereszténység elvontabb fogalmait²⁶ jelölő szavak egyértelműen egyre szilárdabb újlatin nyelvi kölcsönhatásokról árulkodnak: *adorazzjoni* 'istenimá-

²⁵ Történelmi tény továbbá, hogy a szigetcsoporthoz több évszázadon keresztül jelen voltak (szicíliai és/vagy északnyugat-afrikai) arabul beszélő csoportok. Valószínűleg a 11. sz. derekán a szigetre érkezők is zömükben arabul beszéltek, ami a korábbi nyelvi befolyásokkal kiegészülve azóta is meghatározza a szigetcsoporthoz egyik hivatalos nyelvét.

²⁶ Az egyik legizgalmasabb szociolingvisztikai jelenség a máltáival kapcsolatban az, hogy a keresztény kultusz alapvető elemeit a mai napig arab eredetű szavakkal jelölik(!), vagyis itt a római katolicizmus ethosza a maga erőteljes latin jellegével együtt sem eredményezett változást, például: *Alla* 'Isten' (irodalmi arab *'Allāh*), *Għid il-Hamsin* 'pünkösd' (irodalmi arab *'īd al-ḥamsīn*), *ġnien* 'mennyország' (irodalmi arab *ġenna*), *il-Milied* 'karácsony' (irodalmi arab *'īd al-mīlād*), *nisrani* 'keresztény' (irodalmi arab *naṣrānī*), *qassis* 'pap' (irodalmi arab *qāssīs*), *qrar* 'gyónás' (irodalmi arab *'iqrār*), *quddiesa* 'mise' (irodalmi arab *quddās*) és így tovább (BRINCAT 2011: 56).

dat’ (olasz *adorazione*), *anġlu* ’angyal’ (olasz *angelo*), *barbier* ’borbély’ (olasz *barbiere*), *barklor* ’csónakos’ (olasz *barcaiolo*), *ċirku* ’gyűrű’ (olasz *cerchio*), *gandlier* ’gyertyatartó’ (olasz *candeliere*), *lampa* ’lámpa’ (olasz *lampa*), *sagrament* ’szentség’ (olasz *sacramento*), *skutella* ’tál’ (olasz *scodella*), *tazza* ’csésze’ (olasz *tazza*). E szavak alkotják a máltai nyelv szicíliai superstratumát.

Ám a máltai e roppant kiterjedt réteggel (és lexikonnal) együtt sem illeszthető be az indoeurópai nyelvek újlatin ágába, mivel az alapvető szókincs és a funkciószavak, mint láttuk és látni fogjuk, arab eredetűek.

Mindenesetre BRINCAT (2011: 67–68) szerint a kereszténység térnyerésével mind a szigetcsoport emelkedett, mind közönséges nyelvében lassú, progresszív latinizáció indul meg. A hivatalos regiszterben a keresztény hitélet az arab mellett egyre inkább a latinnal is összefonódik, míg az új rendszer vallási toleranciáját hosszú időn át, egészen 1249-ig élvező muszlimok értelemszerűen arabul (nevezzük bátran proto-máltainak) érintkeznek.

Máltára 1224-ben olaszországi telepések érkeznek a II. Frigyes német-római császár és szicíliai király által földig rombolt közép-itáliai Celano településről (LUTTRELL 1975: 37–38), hozzájárulva Málta „multikulturális mikrokozmoszá” válásához (DALI 2006: 133–134).

A (legalább) két (újlatin és arab), egyre inkább összetartó nyelvi réteg ékes bizonyítéka egy, a helyi kormányzó, Giliberto Abbate által II. Frigyes német-római császárnak küldött jegyzék, amely a máltai adófizető személyeket írta össze a 13. században derekán. Ebben sémi eredetű – pl. *moghđija* ’rév’ (irodalmi arab *ma dīyya*) –, és újlatin eredetű, így a szerencsejátékot jelölő, *xurti* (*sors*, olasz: *sorte*) szavak egyaránt szerepelnek. BRINCAT (2011: 72) bizonyossággként könyveli el, hogy ebben az időszakban a diglosszia emelkedett nyelvi síkján az arab lassú hanyatlásnak indul, a köznyelv terén pedig szintén alkalmazkodni kezd a változó társadalompolitikai környezethez (BRINCAT 2011: 72–73).

Csakhogy a máltai nyelv első írásos bizonyítékát képező, *Il-Kantilena* költemény még a 15. század második felében is döntően arab mintákat sorakoztat fel – hangozna a máltai nyelv arab jellege pártját fogó nyelvészek tájolóinak erőteljes ellenérve. 129 szavából²⁷ ugyanis mindössze kettő újlatin, a sors jelentésű *vintura* (olaszul *ventura*), valamint az egy helyen szereplő, ’és’ kötőszói értelemben használt *et* (átvétel a latinból). Ez az arány számszerűsítve igazán meghökkentő: e szóhalmaz mindössze 1,55%-a újlatin! A máltai nyelv izgalmas témájának egy

²⁷ Az adat saját kalkuláció, amely szánt szándékkal nem használja az eredeti 15. századi dokumentumban különírt *il-* határozott névelőt (arabul *al-*).

újabb variációjaként a jóformán teljesen arab költemény címe viszont már újlatin eredetű ('dal', olasz *cantilena* < latin *cantilēna*).

Az arab-muszlim „fősodor” szempontjából végbemenő háttérbe szorulás ténye ellenére sem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy az érett középkorban az iszlám első számú politikai képviselővé avanszáló oszmán birodalom²⁸ nem tett le arról, hogy ellenőrzése alá vonja a szigeteket. Expanziós törekvésekkel áttételesen összefügg a máltai kultúra és nyelv történetének egy újból hatalmas jelentőségű fejezete. Ugyanis V. Károly német-római császár az 1522-ben Rodosz szigetének elhagyására kényszerülő Szt. János Lovagrendnek adományozta a szigeteket, hogy a déli-északi irányú, Róma felé történő oszmán-török terjeszkedés útját állják.²⁹

Amikor a változatos származási (aragóniai, provence-i, olasz, bajor stb.) hátterüknek megfelelő kulturális és nyelvi mintákat felvonultató lovagok 1530-ban birtokba vették Máltát, lingua francá-juk, a (dél-)olasz nyelv egyre mélyebb gyökeret kezdett eresztetni a szigeteken (BRINCAT 2005). A közigazgatási, a törvénykezési, a vallási és egyéb kulturális érintkezés 250 éven keresztül át ennek megfelelően olaszul folyt. E nyelvi hatások eredményezik a máltai olasz adstratumát, amely a korábbi időszakok adta szicíliai superstratummal együttesen a mai máltai nyelv szókészletének³⁰ nem kevesebb mint 52,46%-át alkotja (BRINCAT 2005)!

Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a lovagrend működése idején a szigetcsoporthoz továbbra is diglosszia uralkodott, immár olasz(osodó) emelkedett

²⁸ Az arabok helyét a politika színterén átvevő oszmán-törökök a mameluk kézen lévő területek elfoglalásával nyitnak új fejezetet a Földközi-tenger medencéjében.

²⁹ Erről a történelmi aktusról különben Jules Verne már a bevezetőben idézett Sándor Mátyás c. kalandregénye is szót ejt: „Málta szigete, amely 100 kilométerre fekszik Szicíliától, vajon inkább tartozik Afrikához mint Európához, noha 250 kilométerre esik tőle? Ez a kérdés már régóta foglalkoztatja a földrajztudósokat. Akárhogy legyen is, miután V. Károly a szigetet az irgalmas rend tagjainak adományozta, akiket Rodoszról elűzött Szolimán, s akik ekkor tömörültek a Máltai Lovagrendbe”. Ugyanitt azt is megállapítást nyer, hogy „most az angoloké, és nem is lenne könnyű visszavenni tőlük”, erre nemso-kára visszatérünk.

³⁰ A felmérést készítő BRINCAT JOSEPH AQUILINA első ízben 1987-ben megjelent „Maltese–English Dictionary” szótárában szereplő 41 ezer címszó osztályozására támaszkodott, amikor e megállapítást tette.

és proto-máltai (északnyugat-afrikai/szicíliai arab) közönséges nyelvvel. Az olasz dominancia az 1800-ban kezdődő brit uralommal hanyatlani kezd.

A Máltát 1800-ban birtokba vevő angoloknak már a szigetcsoporthoz olasz jellege szűrt szemet: Alexander Ball kapitány Vallettát a hagyomány szerint „Itália legnyugodtabb városának” könyvelte el (HULL 1993: 6).

Az angol protektorátussal kezdetét vevő, majd és az immár a máltai nyelv és kultúra szempontjából újból sorsfordító időszakot egy bő két éves francia uralom előzte meg. E francia *intermède* idejére vezethető vissza nemcsak a *tard* időháttározó (’később’, francia: *tard*) átvétele, hanem olyan üdvözlési formulák, köszöntések meghonosodása is a máltaiabban, mint a *bonswa* ’jó estét’, *bongu* ’jó napot’ (franciául *bon soir* és *bon jour*) megjelenése. Ez az ejtést tükröző, esetenként groteszk átírási jelenség, mint majd látni fogjuk, egyáltalán nem mindennapi eseteket eredményez a napjainkban az angol szavak.

Az évszázadok és a nyugati irányultság olyannyira rányomják a bélyegét bélyegüket Málta kulturális arcára, hogy a francia költő szerző Jules Verne fontosnak tartja megállapítani korábban idézett, 1860-as évek végén játszódó regényében, hogy „Málta az angolok kezén van. Angol fő kormányzója a rend nagymesterének hajdani palotájában székel, egy tengernagy a tengerészet és a kikötők parancsnoka, és négy-ötezer főnyi angol helyőrség van itt; de akadnak olaszok is, akik a sziget urai szeretnének lenni, továbbá egy hullámozó, vegyes nemzetiségű lakosság mint Gibraltárban”. Igaz, hozzáteszi, hogy „az idegennek az az érzése, hogy minden máltai hasonlít egymásra, mindegyik napégett arcú, kicsit göndör, fekete hajú, tüzes szemű, közepes magasságú, zömök termetű. Az ember megesküdne, hogy minden asszony ugyanabból a családból való, nagyszemű, hosszú pillájú, sötét hajú, kecses kezű, vékony lábú, hajlékony derekú, valószínűtlenül kifinomult, és olyan fehér bőrű, hogy azt még a nap sem képes megbarnítani a »falzetta«, vagyis tuniszi divat szerint készült fekete selyemköpeny alatt. E kulturális aspektusok nyelvészettel való átfedésük ellenére sem tartoznak azonban elemzésem tárgykörébe.

Az események különös játéka folytán a máltai nemzeti önazonosságtudat és anyanyelv egymásba kapaszkodó ügye három különböző álláspont mentén formálódott a brit uralom idején. A máltai nyelv kérdése ekkoriban kezdi heves viták tárgyát képezni a politikai érdekviszonyok indítékai és tudománytalan vélemények helyenként érzelmileg is hevített légkörében.

(1) A helyi diglosszia emelkedett nyelvének olasz karaktere, Itália földrajzi és kulturális közelsége a maga irodalmi befolyásával és dél-olasz életmódjával egyéb identitásformáló erőkkel és kényszerekkel kiegészülve a művelt rétegek

önképének olasz elemeit és ennek megfelelő nyelvi preferenciáját hozták helyzetbe. Csakhogy a szigeteket igazgató brit hatóságok és támogatóik ezt természetesen nem nézték jó szemmel, és még az irodalmi arabot is előbb tették volna hivatalos nyelvvé, semhogy hozzájáruljanak egy Földközi-tengeri rivális hatalmi tényező politikai befolyásszerzéséhez a 19. század első harmadában kibontakozó risorgimento árnyékában.

(2) Az angol nyelvnek utóbbi csoportok által kívánatosnak tartott kiterjesztése a mindennapokra és a kultúrára kézenfekvőnek tűnhetett, ám a kezdetektől heves ellenérzésbe ütközött a helyiek többsége részéről.

(3) A romantikus nacionalizmus nemzeteszménye pedig a máltai nyelv köznyelvi gyökereihez nyúlva ráeszmélt, hogy az arab már egyaránt idegen és távoli a katolicizmussal és latin kultúrával azonosuló néplélek és életvitel számára.

Az angolosítással és olasz befolyással szembeni egymást erősítő ellenállás hozta el a történelmi pillanatot a máltai nyelv külön nyelvként történő szabványosításához, ami 1934-re a máltai hivatalos nyelv rangjára történő emelésében csúcsonyosodott ki.

Az olasz nyelv hivatalos státusza 1936-ban politikai okokból megszűnt, ám szerepe a kereskedelem és a turizmus újjáéledésével, illetve az olasz televízióadások 1957-es bevezetésével újra virágzásnak indult és azóta is tart. Az angol pedig a szigetek 1964-es függetlensége válása óta is Málta másik hivatalos nyelve maradt. BRINCAT (2011: 280) szerint a kötelező általános iskolai tanulmányok 1946-os bevezetése óta immár nem felülről és kívülről kényszerítve, hanem szabad, személyes és kollektív helyi akaratából a népesség döntő többsége beszéli, és a magáénak vallja – a sors iróniája folytán immár egy független országban.

A máltai szigetcsoporthoz angol koronagyarmattá válásával párhuzamosan. Ekkor kezdenek megjelenni meg a BRINCAT (2011: 81) által megkülönböztetett szókészleti kategóriák azon legújyszerűbb, germán eredetű szavai, melyek angol közvetítéssel kerültek a máltai nyelvbe. E folyamat a 19. századdal vette kezdetét és napjainkban is tart. Ilyen szavak például a *trakk* 'teherautó' (angol *truck*), *fann* 'ventilátor' (angol *fan*), *strajk* 'sztrájk' (angol *strike*), *kejk* 'sütemény' (angol *cake*) stb. Egyre elterjedtebbek az „eredeti” máltai vagy olasz fogalmak olyan transliterált angol megfelelői, mint a *gojntdeklarejxin* 'közös nyilatkozat' (*joint declaration*), *inkam* 'jövedelem' (*income*) vagy az *ellawinsis* 'rendszeres juttatások' (*allowances*) stb. (BRINCAT 2011: 432), *heppi berdej* 'boldog születésnapot' (angol *happy birthday*) és a hozzájuk hasonló szóképződmények és kifejezések. Ezek számát BRINCAT (2005) körülbelül 2500-ra teszi (ami a teljes szókészlet 6,12%-át teszi ki), megkülönböztetésük a nem átírt, nem

sajátjának érzett angol szavaktól gyakran a használó döntésére van bízva. AQUILINA 1987-ben megjelent szótára az előfutára az angol szavak máltai ábécével történő, tendenciózus átírásának.

Ebből a rendkívül vázlatos és nyilvánvalóan hézagos nyelvtörténeti áttekintésből a következő általánosabb megállapítások szűrhetők le: (1) a múlt homályába burkolózó eredetének kódös kiismerhetetlensége közepette is nyilvánvaló, hogy a máltai nyelv fejlődésének folyamata számos nyelv és közösség interakciójának eredménye. Ebből következően (2) a kezdetektől többnyelvűség uralkodik a szigetcsoporton, illetve diglosszia, emelkedett és köznyelvi kód. (3) E diverzitás a nyelv státuszát övező vitákra is átgyűrűzött. A végül hivatalos nyelv státuszra emelt máltai nyelvet előbbieik nyomán (4) különféle, mindenekelőtt sémi (arab), újlatin (szicíliai/olasz) és germán (angol) rétegek építik fel, amelyek (5) egymással élénk kölcsönhatásban állnak. A továbbiakban ezt kívánom szemléltetni.

Napjaink máltai szókészlete 11(!) kategóriára osztható fel (BRINCAT 2011: 81). Az alábbi táblázat, ha nem is ügödöntőnek, ám igen szemléletesnek bizonyulhat az „amalgám-elmélet”, ill. az arab dialektusra alapozó nézetek ütközésekor. E kategóriák, illetve rétegek:

- 1) Arab eredetű szavak, melyek átfednek az északnyugat-afrikai arab nyelvjárások szókincsével.
- 2) Arab eredetű szavak, melyek a szicíliai arab nyelvben is megtalálhatók.
- 3) Arab eredetű szavak, melyek csak a szicíliai nyelv néhány helyi variánsában fordulnak elő.
- 4) Szicília-szerte használt (új)latin eredetű szavak.
- 5) Csak a szicíliai nyelv néhány helyi variánsában előforduló szavak.
- 6) (Új)latin eredetű szavak, melyek nem a szicíliai, hanem más olasz nyelvjárásokból kerültek a máltába.
- 7) (Új)latin eredetű szavak, melyek az olaszból kerültek a máltába.
- 8) Arab gyökökből, illetve alapokból továbbképzett máltai szavak.
- 9) Újlatin alapokon, illetve szicíliai vagy olasz lexémákból továbbképzett szavak.
- 10) (Új)latin eredetű szavak, melyek angol közvetítéssel, szicíliai („Sicilianate”) formában kerültek a máltába.
- 11) Germán eredetű szavak, melyek angol közvetítéssel kerültek a máltába.

A máltainak e fentiekből következően kiterjedt, sémi, indoeurópai – utóbbin belül pedig annak főként újlatin, kisebb mértékben germán ágai – összetevőinek diverzitása erősen abba az irányba mutat, hogy a máltai esetében nyelvötvözetről lehet szó. Vajon beérjük itt ebből következően egy „e pluribus unum” viszony

megállapításával, avagy érdemes továbbszövegünk egy olyan kapcsolatrendszer felé, amelyben az arab „stratum primus inter pares”? A korábban kimutatott sajátosságokon túl indokoltnak tekintem ez utóbbi kategorizációt, amint azt az alábbi mintaszövegből kiemelt nyelvi példák is szemléltetik.

Mindez nem jelenti azt, hogy az újlatin alkotóelemek – akárcsak merőben elméleti síkon is történő – kivonásával a máltai nyelv jelen építménye nem inogna alapjaiban meg. Ennek alátámasztására elég, ha szemügyre vesszük a 2007-es Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés meghatározó értékekről szóló, absztrakt nyelvezetének morfológiai aspektusait:

L-Unjoni hija mibnija fuq il-valuri ta' rispett għad-dinjità tal-bniedem, ta' libertà, ta' demokrazija, ta' ugwaljanza, ta' l-istat tad-dritt u tar-rispett għad-drittijiet tal-bniedem, inklużi d-drittijiet ta' persuni li jagħmlu parti minn minoranzi. Dawn il-valuri huma komuni għall-Istati Membri f'soċjetà karatterizzata mill-pluralizmu, in-non-diskriminazzjoni, it-tolleranza, il-ġustizzja, is-solidarjetà u l-ugwaljanza bejn in-nisa u l-irġiel.

Az olasz lexémikus hatások tagadhatatlanságát, az arab grammatikai váz elnyúlhatatlan időtállóságát, a fenti strata kölcsönhatásait egyszerre jelzi egyebek mellett a máltai azon jellegzetessége, hogy az indoeurópai szavak az arab eredetű névelő *il* 'a, az' (irodalmi arab *al-*) névszóhoz történő hozzákapcsolásával nyerne határozott alakot, például: *it-tolleranza, il-ġustizzja, is-solidarjetà* stb. Látnunk itt mást is: az arab eredetű névelő *l* betűjének hasonulását, a nap- és holdbetűk fentebb ismertetett gyakorlatának megfelelően.

Az olyan mindennapi használatban lévő szavak, mint a *bniedem* 'ember' (irodalmi arab *banū Ādām*), a *nisa* 'nők' (irodalmi arab: *nisā'*), *irġiel* 'férfiak' (irodalmi arab *riġāl*); a *dawn* 'ezek' (irodalmi arab *dā'*³¹) mutató névmás és a *li* 'amely' (tunéziai arab *illī, lī*) vonatkozó névmás (TALMOUDI 1979); vagy korlátozott vonatkozói értelmű folytonos [resumptive; CAMILLERI 2011) névmások,

³¹ A máltai mutató névmások etimológiai értelmezésekor egészen a koráni(!) arab előzményekig érdemes visszatekinteni, melyek esetében a *dā* egy egyértelműen és kizárólag hímnemű, közelre mutató névmás. Ennek lehet egy sajátosan továbbfejlesztett változata az 'ezek' jelentésű máltai *dawn*, hiszen a koráni arabban a fenti szövegben szereplő *dawn* szónak megfelelő többes számú alak *ūlā'(i)* (vagy nem embert jelölő többes szám esetén egyes szám nőnemben *dī*) lenne. Érdekesség, hogy ez a közelre mutató névmás szabvány arabban hímnemben már '*hādā*' és nőnemben *hādihī*. Mindez akár egy pre-hilālī alak átvételét és azóta folytonos használatát is jelezheti.

mint a *hija*, *huma* ’ő (E/3. nőnem)’ és ’ők (T/3.)’ (irodalmi arab *hiya*, *hum/hunna*), a *ghal-*, *fuq*, *minn* ’-on, felett, -ból’ (irodalmi arab ’*alā*, *fauqa*, *min*) prepozíciók és az irodalmi arab „status constructus” birtokviszonyát (opcionálisan)³² kiváltó, önálló prepozíció *ta*’ (tunéziai arab *mtā*’) mind-mind (észak-afrikai és/vagy szicíliai) arab sémák a fenti, mintául vett, kimondottan olasz lexikonra épülő szövegben is.

Elvonatkoztatva e szemléletes szövegrészlettől, szintén az arab és újlatin rétegek közötti kölcsönhatásokat tükröz az igeragozás, melynek sémája az indoeurópai szótóhoz kapcsolt (északnyugat-afrikai) arab elő-, illetve utótagból álló kombinációk alkalmazása a folyamatos és befejezett igealakok képzésekor. Ennek megfelelően a befejezett igealakok esetében: pl. *esperjenza* (igető) ’tapasztal’,³³ (vö. olasz *esperienza*) + *ju* (T/2. rag) → *esperjenzaju* ’tapasztaltatók’.

Folyamatos igealakban pedig szintén az arab sémának megfelelően, pl. *ip-prova* (igető) ’próbál’ (vö. olasz *prova*) + *n-*, illetve *-w* (T/1. rag elő- és utótagjai) → *nipprovaw* ’próbálunk, megpróbáljuk’).

Sajátos és gyakori jelenség a máлтаiban az, hogy az egyértelműen indoeurópai szavak tört többes számba kerülnek: így például *gakketta* ’kabát’ (olasz *giacchetta*) alakból *gkieket* (*giacchette* helyett!), mely szó genealógiája különben egyes feltételezések szerint egészen az arab *šakk* szövegig vezet, ezáltal egy gyönyörű nyelvészeti Uroboroszt testesítve meg.³⁴

Máltai sajátosság, hogy egyes irodalmi arabból átvett szavak, mint például a *huta* ’hal’ (irodalmi arab *hūt*), vagy a *qassis* ’pap’ (irodalmi arab *qissīs*), melyek-

³² A máлтаiban a birtokviszony kifejezésének három párhuzamosan használt módja ismert, ezek közül egy a birtokviszonyt kifejező *ta*’ prepozíció, amely határozott alakú névelővel összekapcsolva is állhat, ahogy a következő esetben: *dinjitā tal-bniedem*, melynek jelentése szó szerint: ’az ember méltósága’.

³³ Voltaképpen ’ő tapasztalt(a)’, hiszen a máлтаiban az igető szótári alakja mindig az E/3. hímnem múlt idejű alaknak felel meg, a közérthetőség kedvéért fordítom jelen időben magyarra és olaszra.

³⁴ Ez annak is köszönhető, hogy arab eredetű, a textilipar, az öltözködés és a megjelenés szférájához kapcsolható ruha- és színneveket jelölő kognátumok más nyelvekben is előfordulnak (VARVARO 1981), így a laza külső ruházat jelentésű irodalmi arab *gubba* → angol *juniper*; a selyem jelentésű irodalmi arab *qazz* → angol *gauze* (fátyolszövet); a bíbor jelentésű irodalmi arab *qirmizī* → francia *cramoisi*; a *makramé* (irodalmi arab *miqramah* → francia *macramé*); vagy a Damaszkusz arab nevéből (irodalmi arab), *Dimašq*, eredő *damaszt*.

nek eredeti „tört” többes számú irodalmi arab alakja (is) van: *ḥītān*’ vagy *aḥwāt*, illetve *qasāwisa*, a máltaiiban ép nőnemű vagy hímnemű többes számú alakba kerülnek: *ḥutiet* vagy *qassisin*.

Maradva a többes számú alakok képzésénél, előfordul, hogy olyan indoeurópai eredetű, hímnemű köznevek, mint pl. az *ors* ’medve’ (olasz *orso*), *pjanu* ’zongora’ (olasz *piano*), *ḡlekk* ’kabát’ (olasz *giacca*) szótöveihez az *-iet* (irodalmi arab *-āt*) ép nőnemű többes számú képző járul: *orsijiet*, *pjanijiet*, *ḡlekkijiet* stb. (VELLA 2007: 4).

Noha BRINCAT (2005) szerint az AQUILINA (1987) szótárában szereplő 41 ezer címszó „mindössze” 32,41%-a minden kétséget kizáróan arab eredetű, e (funkció)szavak magukba foglalják a nyelv vázát alkotó szavak többségét is a személyes/mutató/kérdő/vonatkozó névmásoktól a névutókon át a mindennapi használatban lévő névszókig és igékig. Tehát összességében úgy vélem, hogy nem arab nyelvjárásról, hanem egy olyan nyelvötvözetéről van szó, melynek összetevői vonatkozásában az arab stratum egyfajta „első az egyenlők” között. Annak ellenére is vállalom ezen ítélethozatal kockázatát egy ilyen bonyolult helyzetben, hogy a nyelv egészét – beleértve az egészen absztrakt jelentéstartalmakat is – tekintve az újlatin szavak túlsúlyát természetesen nem tagadom.

Abban a kérdésben ugyanakkor, hogy a fentiek egyértelműen azt igazolják-e, hogy számos nyelvi összetevő keveredik-e egymással – per analogiam, ugyanabba a tóba áramló folyamoknak a mintájára – a máltai nyelv „medrében”, vagy éppen ellenkezőleg, az idők folyamán mereven egymásra rakódó stratumokról van szó, talán könnyebb dolga van a vizsgálódónak: az előbbi feltevés felé hajlok.

A máltai nyelv(történet) eddig bemutatott, örökké mozgásban lévő és együtt-ható tényezői – mint az emelkedett és köznyelv diglossziája, a különböző nyelvek integrációja (vagy, maradva az eddig használt fogalomnál: ötvözet), illetve a strata keveredése, napjainkban egyre inkább kiegészül egy további jelenséggel. Ez nem más, mint a *maltingliż* (Maltenglish, Maltese English) néven jelölt kódváltás,³⁵ vagyis egy különösen a városias részeken terjedő makarónikus nyelv megjelenése. Ez nem azonos a BRINCAT (2011: 81) által megkülönböztetett germán eredetű (angol) szavak egyre intenzívebb, a máltai nyelvbe történő beépülésének nyelvtörténeti mozzanatával.

³⁵ Többnyelvűség esetén a kódváltás a nyelvi kapcsolatok tükrözője lehet, az alapnyelv többször is változhat a téma, a szituáció, vagy a beszédben résztvevők kommunikációs céljainak megfelelően.

Tipikusan e makaronikus nyelv sajátossága olyan indulatszavak beékelése angol mondatokba, mint a *mela* 'tehát, majd, szóval', *issa* 'most', *u ejja* 'gyerünk', *ajma* '(kb.) juj', *jaqq* '(kb.) fuj', *ta* 'na' stb., amely széles körben megfigyelhető.

E máltai indulatszavak használatától függetlenül is módosul az angol. Olyan tipikus helyi szintaktikai variációk jelentek meg a (beszélt) nyelvben, mint kérdéskor a *do* segédige elhagyása és ennek kompenzálása a mondat végére helyezett modális-pragmatikai partikulával, *you want to eat, yes?*

A szintaktikai szerkezetekbe való kölcsönös – és hibás – behatolás kódváltási mintázataival karöltve járó fonetikai változások is megfigyelhetők: a zöngétlen dentális frikatíva *th* (pl. a *thing* szóban) – az arabhoz hasonlóan – a szabvány *t* zöngétlen dentális plozívaként ejtődik, továbbá a zöngés dentális frikatíva (pl. a *them* szóban) szintén a szabvány arab módosulási sémához hasonlóan egyszerű *d* lesz. A brit angoltól eltérően a szóvégi *r*-t (pl. *car, there*) is mindig ejtik.

Ami a morfológiát és morfoszintaxist illeti, majdnem bizonyos, hogy az angolszász világban értetlenségbe ütközne a *did you cut (buy helyett) the tickets* (elvágtad-e [sic!] a jegyeket?) – mely mondat lényegében a máltai *qtajt il-biljetti?* kérdés morfémáról morfémára történő „tükörfordítása”) –, vagy az *I'll pay(sic!) you a drink* 'fizetek neked egy italt' – *senħallaslek drink*) (BRINCAT 2011: 427).

Az angol térnyerésével jár egy olyan jelenség is, amit ALFRED PALMA (2011) egyenesen egy „groteszk és tragikomikus hibridnyelv” képződésének tekint. Elkezdték terjedni az angol szavak máltai (annyi mint: északnyugat-afrikai arab) ragozási séma szerint „továbbfejlesztett” alakzatai. Az évek óta ekképp használt angol szavak áradatából álljon itt néhány: *jibbejkja* 'süt (E/3. hímnem)', miközben van hagyományos máltai megfelelője is: *jaħmi, tibbojlja* 'forralsz (E/2.)' ~ *jgħalli, niħħendiłjaw* 'kezeljük (T/1)' ~ *jimmanigħga, jittowja* 'vontat' ~ *jigħbed*) stb. Mondatok esetében sem kevésbé meghökkentő e tendencia: *ma rridux niskejppowtjaw* 'nem szeretnénk bűnbakot képezni' (PALMA 2011).

Az a tény, hogy a máltaiak saját tapasztalataim szerint a tudatában vannak e folyamatok hagyománytalanságának, segíthet e jelenségek visszafordításában a jövőre nézve, akár az angol világnyelvi státuszának árnyékában is. Itt azonban olyan kérdésekhez érkeztem, melyek a maguk komplexitásában túlnőnek tanulmányom keretein.

A már-már páratlanul izgalmas szociolingvisztikai kérdésfeltevéseknek táptalajt adó máltai nyelv nyelvészeti besorolásának egyes problémaköreit történeti távlatokba ágyazó tanulmányom más célra törekedett. Mindenekelőtt (1) a nyelvhasználat és a társadalom összefüggéseit a diglosszia jelensége mentén áttekinteni. Vizsgálódásomnak két további, ám fentiekől elválaszthatatlan küldetést

szántam. Egyfelől rámutatni arra, hogy (2) a máltait jelen formájában létrehozó rétegek (strata) élénk interakciókba léptek, melyek fényében igazolva látom a dinamikus összetevőkből álló nyelvötözetről alkotott nézetek érvényességét. Másfelől arra, hogy kimutassam (3) a komplex amalgám-elmélet létjogosultságát, miközben akkor is kimutatható, ha e nyelv (északnyugat-afrikai/szicíliai) arab alapjainak történetesen megkülönböztető figyelmet szentelünk. Ezek az arab alapok, bár a lexikon tekintetében feltehetőleg inkább pusztán a háztartási és mezőgazdasági területeket szolgálnák ki, olyannyira meghatározóak morfológiai és szintaktikai értelemben, hogy az északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab alapokon keletkezett proto-máltai akár az arab egy nyelvjárásaként is felfogható lenne egy korai és érett középkori valóságban. Ugyanakkor e tanulmány szerzője tisztában van vele, hogy ez utóbbi kérdés már az önmagába záródó teoretizálás tárgykörébe tartozik, hiszen a máltai szociolingvisztikai alapokon kétségtelenül önálló nyelv. Mégpedig olyan újlatin és germán eredetű összetevőkkel, amelyeket nem figyelemben kívül hagyni venni annak belátásával lenne egyenértékű, hogy nem ismerjük a szigetcsoport nyelvét és történelmét.

Irodalom

- AGIUS, DIONISIUS A. (1996), *Siculo-Arabic*. Kegan Paul International. London-New York.
- AQUILINA, JOSEPH (1987–1990), *Maltese–English Dictionary I–II*. Midsea Books Ltd., Malta.
- Al-Himyari (1975), ‘Abbas (ed.), *Ibn ‘abd Al-Mun‘im Al-Ĥimyarī, Kitāb Ar-Rawḍ Al-Mi‘fār*. A Geographical Dictionary, Beyrut.
- BLOUET, BRIAN W. (2007). *The Story of Malta*. Progress Press, Malta.
- BORG, ALBERT J. – AZZOPARDI-ALEXANDER, MARIE (1997), *Maltese. Lingua Descriptive Grammar*, London.
- BORG, ALEXANDER (1976), *The imaala in Maltese*. *Israel Oriental Studies* 6: 191–223.
- BORG, ALEXANDER (2007), *Between typology and diachrony: some formal parallels in Hebrew and Maltese*. *Symposia Melitensia* 4: 1–52.
- BORG, ALEXANDER (1997), *Maltese Phonology*. In: KAYE, A. S. (ed.), *Phonology of Asia and Africa*, Indiana. 1: 245–285.
- BORG, ALEXANDER (2007), *Between typology and diachrony: some formal parallels in Hebrew and Maltese*. *Symposia Melitensia* 4: 1–52.
- BRINCAT, JOSEPH M. (2005), *Maltese – an unusual formula*. *Macmillan English Dictionaries Magazine*.
- BRINCAT, JOSEPH (2011), *Maltese and other languages*. Midsea Books, Santa Venera.

- CAMILLERI, MARIS – SADLER, LOUISA (2011), Restrictive relative clauses in Maltese. Center for the Study of Language and Information, Stanford.
- CHAOUACHI, KAMAL (2013), The Maltese-Tunisian linguistic link. The Independent.
- DALLI, CHARLES (2006), Malta: the medieval millennium. Midsea Books, Malta.
- EL-SAID BADAWI, M. – ELGIBALI, A. (1996), Understanding Arabic: Essays in contemporary Arabic linguistics in honor of El-Said Badawi. American University in Cairo Press, Cairo.
- GERMANUS GYULA (1962), Az arab irodalom története. Gondolat, Budapest.
- GOLDZIHNER IGNÁC (2005), Az arab irodalom rövid története. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest.
- HULL, GEOFFREY (1993), The Malta Language Question: A Case Study in Cultural Imperialism. Said International, Valletta.
- LUTTRELL, ANTHONY T. (1975), Medieval Malta. Studies on Malta before the Knights. The British School at Rome, London.
- MION, GIULIANO (2014), Éléments de description de l’arabe parlé à Mateur (Tunisie).
- PALMA, ALFRED (2011), Growing list of Manglish monstrosities. Times of Malta.
- PELLEGRINI, G. B. (1972), Gli arabismi nelle lingue neolatine con speciale riguardo all’Italia. Paideia, Brescia.
- SAID, EDWARD (2000), Orientalizmus. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- TALBI, M. (1966), L’Émirat aghlabide 184–296, 800–909. Histoire politique, Paris.
- TALMOUDI, FATHI (1979), The Arabic Dialect of Sûsa (Tunisia). Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- TSCHANZ, DAVID W. (2011), Malta and the Arabs. 2011 október.
- VANHOVE, MARTINE (1998), De quelque traits préhilaliens en maltais. In: AGUADE, J. – CRESSIER, P. – VICENTE, A. (éd.), Peuplement et Arabisation au Maghreb Occidental (Dialectologie et Histoire). Madrid – Zaragoza. 97–108.
- VARVARO, ALBERTO (1981), Lingua e storia in Sicilia. Sellerio, Palermo.
- VELLA, JOSEPH (2007), Learn Maltese. Why not? Book Distributors Ltd., Valletta.
- ZAMMIT, MARTIN R. (2013), The (Sfaxi) Tunisian element in Maltese. In: BORG, ALBERT – CARUANA, SANDRO – VELLA, ALEXANDRA (eds), Perspectives on Maltese Linguistics. Akademie Verlag, Berlin. 23–44.
- ZOHAR, MATTANYA (1992), Pastoralism and the spread of the semitic languages. In: BAR-YOSEF, O. – KHAZANOV, A. (eds), Pastoralism in the Levant. Prehistory, Wisconsin.